

Gods werk in cel en concentratiekamp deel 1

**Broeder H.L. Heijkoop vertelt hoe hij en anderen
in de nazitijd Gods trouw hebben ervaren**

Uit vragen bleek mij dat verschillenden graag iets zouden willen horen over het geestelijke leven in de gevangenissen en concentratiekampen. In enkele bladen is daar wel iets over geschreven, maar niet allen hebben dat gelezen.

Ik wil er daarom iets van vertellen, zowel uit mijn persoonlijke leven, als van wat ik gezien en gehoord heb.

In oktober 1942 werd ik gearresteerd en in het politiebureau te Winschoten opgesloten. De volgende middag werd ik met enkele anderen per auto naar Groningen gebracht. Onderweg moesten we even wachten, omdat een band te slap was, en juist op dat ogenblik ging er een broeder voorbij die mij zag en met wie ik enkele minuten heb kunnen praten. We vergeten de werkelijkheid van de broederband wel eens, maar in zulke ogenblikken twijfelen we er niet aan. Ons hart zegt ons dan dat hij bestaat (1 Joh. 5:1; Hand 28:15).

In Groningen werden we op het Scholtenshuis, het beruchte bureau van de S.D., afgeleverd en 's avonds daarvandaan naar het huis van bewaring gebracht. Daar werd ons, op een zakkammetje na, alles afgenomen, horloge, geld, foto's, papieren, en het ergste van alles, ook mijn Bijbel.

Daarna werden we naar een cel gebracht. Ik had 'Eenzelf' en moest dus alleen zitten, met het verbod om te lezen, te werken, en iets uit de kantine te kopen. De bewaker, die mij erheen bracht, was een jonge man. Naar ik later hoorde, was hij gereformeerd. Hij was erg vriendelijk en verzekerde mij dat de bewakers al het mogelijke deden om het ons zo prettig mogelijk te maken. Dit bleek inderdaad waar te zijn. Het beste was echter dat hij mij beloofde een bijbel te brengen. Ik moest deze na gebruik wegstoppen, opdat ze niet direct gezien werd, en zo ze toch gevonden werd, dan zou hij zich op het standpunt stellen dat een bijbel tot de celinventaris behoorde. Twee dagen later kreeg ik hem. Ik ben de vriendelijkheid van die bewaker, die ik juist op dat ogenblik zo nodig had, nooit vergeten. De eerstvolgende vier weken heb ik in deze cel doorgebracht. Over 't geheel genomen was ik gelukkig. Niet altijd. De vrees voor de verhoren en de zorg voor 'thuis' wonnen het wel eens. Mar Gods nabijheid wordt nooit zo ondervonden als in de moeilijkheden. En het lezen van Gods Woord geeft een diepe rustige blijdschap, die krachtiger is dan alle moeilijkheden. Voor het bijbellezen had ik de tijd, en ik heb die er gelukkig ook voor gebruikt. Geregeld las ik per dag 5 tot 8 uur. Toen het verbod om te lezen opgeheven werd, kon ik ook andere boeken krijgen. Maar al gauw maakte ik er geen gebruik meer van. De Bijbel werd te kostbaar voor me, en ik gunde me de tijd niet om andere boeken te lezen, behalve een enkele reisbeschrijving. Ik deed niet aan eigenlijke bijbelstudie. Dat had ik thuis jarenlang gedaan met heel veel blijdschap voor mijn hart. Maar hier las ik biddend eerst het boek Genesis en toen in het Nieuwe Testament vanaf Mattheüs 1 telkens verder, zonder te

vergelijken met andere plaatsen en zonder te proberen de diepe betekenis van alles te verstaan. Ik liet het Woord op mij inwerken en bleef staan bij de eerste indruk: de wondere genade en liefde die in al de daden en woorden van God en de Heer Jezus gezien worden; Zijn heerlijkheid, die niet verborgen kon blijven, al ging Hij in nederigheid Zijn weg; Zijn zorg voor de Zijnen in alle omstandigheden enz. En later die heerlijke zegeningen die we in de brieven van Paulus tegenkomen. Dat had mijn hart in die tijd nodig. En wat het resultaat was, blijkt uit de volgende brief die ik in de cel geschreven heb: 'Met mij gaat het best. Ik probeer te leven naar Mattheüs 6:34; Rom. 12:12 en Filippi 4:4.6 en ondervind ik vers 7 (de vrede Gods, die alle verstand te boven gaat, zal Uw harten en Uw zinnen bewaren in Christus Jezus). Ik kan 5-8 uur lezen in het Woord en dat maakt zo gelukkig! Het geeft zo'n rust en blijdschap dat het niet uit te spreken is. Daardoor kan ik wel zingen. Gisteren zong ik onder 't luchten: 'Al de weg leidt mij mijn Heiland', en toen floot een ander mee.'

Dat kan alleen Gods genade in een zwak mensenhart werken. En de ervaringen van tientallen andere gelovigen die ik sprak, zijn hetzelfde. Een groep jonge mensen uit Meppel die ter dood veroordeeld waren, zat in Scheveningen in de cel. Toen ze wisten dat ze de volgende dag doodgeschoten werden, hebben ze gezamenlijk de nacht doorgebracht met bidden, lofliederen zingen en het evangelie brengen aan degenen die in de andere cellen in de buurt zaten. Een andere ter dood veroordeelde, die dicht bij hen in een cel zat, heeft het beschreven en kans gezien de brief buiten de gevangenis te krijgen. Hijzelf is kort daarop gefusilleerd, maar zijn afscheidsbrief en het getuigenis van de medegevangenen laten zien hoe God zijn hart versterkt heeft en hem blijdschap gegeven heeft die lange vier maanden, die er tussen de uitspraak en de voltrekking van het vonnis lagen.

De heer Scholtens, de directeur van de Christelijke Kweekschool in Groningen, zat in 1942 gelijk met mij gevangen. De laatste tijd zat hij met 5 of 6 anderen in een gemeenschappelijke cel. Hij vertelde mij later, en anderen hebben het mij bevestigd, dat hij geregeld met hen bad en las en het gelezene besprak, en hoe God dat zegende. Toen wij gezamenlijk naar Amersfoort gebracht werden, hoorde ik hem op het perron in Groningen tot een familielid zeggen: 'God is goed!'

En ook ongelovigen hebben getuigd hoe God in de cel aan hun hart gewerkt heeft door Zijn Woord.

Amersfoort

Op 20 november 1942 werden we met 14 man uit het Huis van Bewaring te Groningen naar het P.D.A., het 'Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort', gebracht. De toestand en de sfeer in het P.D.A. 1942 zijn alleen te begrijpen door hen die het meegemaakt hebben. Eén van de dingen die mij de eerste dagen het ergste troffen, was de behandeling van de joden. Hun toestand was nog slechter dan die van de overige gevangenen. De Duitse kampleiding en bewakers konden geen jood zien zonder erop los te slaan, en ook Nederlandse gevangenen die een baantje hadden bemachtigd, deden hieraan mee, om in de gunst van de kampleiding te komen of te blijven. Ik heb gezien hoe verschillenden van hen dood geranseld of naar de prikkeldraadomheining werden geslagen, waar ze dan door de bewakers aangeschoten werden om langzaam te sterven. Nooit heb ik het antwoord van God op hun uitdaging 'Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen (Matth. 27:25)' zo in al zijn verschrikkelijkheid gevoeld als in die eerste dagen. Veel hebben de heer Scholtens en ik daar over gesproken. En vanzelf kwamen onze gesprekken op Hem, die al het leed van

mishandeling, haat en verachting gekend heeft, veel dieper dan wij het ooit konden ondervinden (Hebr. 12:2-3).

Hoewel ik heel goed wist dat we in eigen kracht niet kunnen en ook op de Heer vertrouwde, kwam op weg naar het kamp toch wel de gedachte bij mij op: anderen brengen het er goed af, jij zult er ook wel doorkomen. Je bent sterk en gezind, waarom dus niet? Toen ik er een paar weken was, liet de Heer mij zien dat Hij alleen bewaren kan en dat vertrouwen op eigen kracht en kunnen dwaasheid is. Tijdens één van de beruchte appels van die winter verloor ik drie of vier keer het bewustzijn. Door Gods leiding werd ik in de ziekenbarak opgenomen, waar bleek dat ik een maagzweer had gekregen. Menselijk gezien was mijn toestand zeer bedenkelijk. Zoals iedere andere nieuweling was ik de eerste paar weken ongeveer een ons per dag afgevallen. Nu werd dit nog erger door koorts en doordat ik het weinige eten dat we kregen, niet meer verdragen kon. Hoewel de Heer mij bewaarde voor opstandigheid, kwam toch wel eens de vraag op waarom dit nodig was. In Zijn genade heeft de Heer mij, behalve de bovengenoemde reden, later in Vught nog een antwoord gegeven. Daar kon ik in het geheim mijn stukken laten nazien en bleek mij dat daarin stond dat ik naar een berucht Duits concentratiekamp moest worden gezonden. Door mijn ziekte is dat niet doorgegaan. De heer Scholtens is er in die tijd wel heen getransporteerd en was binnen een maand overleden.

Bijbels waren er in het kamp nagenoeg niet. Het was ook streng verboden er één te hebben, en ook onder de gevangenen waren verraders. Die er één hadden, waren er dus erg voorzichtig mee en leenden hem alleen uit aan vertrouwde personen. Daar gingen ze echter van hand tot hand; de een had hem een uur, een ander twee enz. Toen ik een paar weken in de ziekenbarak lag, kreeg ik er voor het eerst een. De wijze waarop ik de eigenaar leerde kennen, was eigenaardig. In de wasruimte, waar 's morgens de 3 à 400 bewoners van de ziekenbarak zich moesten wassen, hoorde ik dat iemand er een ander op wees dat God alle dingen bestuurt. Als bewijs noemde hij een tekst. Ik noemde toen het eerste gedeelte van Zacharia 6. Een of twee dagen later herkende de spreker mij weer in het washok en vroeg mij hoe ik dat bedoeld had. Hij had het gedeelte gelezen, maar begreep niet hoe ik het met zijn opmerking in verbinding had kunnen brengen. Daardoor wist ik dat hij een bijbeltje had en kreeg het al gauw voor een paar uur te leen. Een ontzaggelijke rijkdom als je het enkele weken zonder hebt moeten doen.

De eigenaar van het bijbeltje was een Nederlands Hervormde predikant uit de provincie Groningen, die toen reeds maanden in Amersfoort was en daardoor geacclimatiseerd. In de weken na onze kennismaking tot 7 januari '43, toen ze vrijgelaten werden, heb ik grote achting voor hem en een collega, met wie hij samenwerkte, gekregen. Zij zijn voor velen tot zegen geweest in die donkere dagen in december 1942. Zij hadden gehoopt voor de kerstdagen naar huis te mogen gaan en waren zeer teleurgesteld toen dit niet doorging. Na de feestdagen zeiden ze echter dat ze blij waren dat God hen er gelaten had, want ze waren bijzonder gezegend in de dienst die ze die dagen voor Hem mochten doen.

Godsdienstige samenkomsten waren streng verboden. Toch werden ze in enkele barakken, waar de zaalleiders (gevangenen) er niet vijandig tegenover stonden, iedere zondag gehouden, en in de ziekenbarak vaker. Met het oog op het gevaar waren ze altijd klein, van 5-15 personen, tussen de bedden, zodat bij onraad de mensen gemakkelijk weg konden komen. Gewoonlijk werd er gebeden, een gedeelte voorgelezen en er iets over gezegd, en

dan weer gebeden. In totaal een kwartier ongeveer. Gezongen werd er natuurlijk nooit. De belangstelling was groot, maar met het oog op het gevaar werden er alleen vertrouwde personen uitgenodigd. Speciaal tijdens de kerstdagen van 1942 zijn er veel van deze samenkomsten geweest.

Daarnaast spraken we in de ziekenbarak regelmatig met de patiënten. We deden dat meestal ieder op zijn eigen zaal, want officieel mocht je niet op een andere zaal komen. Ook ging ik, toen ik van bed mocht, iedere morgen langs de bedlegerige patiënten. Toen heb ik de zegen van concentratiekampen leren kennen. Met tientallen mensen heb ik gesproken, van de hoogste tot de laagste klassen der maatschappij, zowel roomsen als protestanten, zowel gelovigen als naamchristenen, ja ook Godloochenaars. Geen van die allen weigerde over de Heer Jezus te spreken. Niet dat ze allen geloofden of aannamen wat we zeiden, maar toch heeft, voor zover ik mij herinneren kan, niemand geweigerd erover te spreken. Daar vielen alle dingen waar de mens zo graag op steunt, weg; rijkdom, positie, kennis, voorkomen, omgeving, familie enz. En als dan onder de vernederende behandeling en omstandigheden het masker van de zogenaamde beschaving wegviel en de ware aard van de mens tevoorschijn kwam, werd het zelfbewustzijn en zelfrespect geschokt. En kwam daarbij nog ziekte met het vooruitzicht daar te moeten sterven, dan was de hoogmoed meestal gebroken. Hoe dankbaar waren ze dikwijls als ze hun hart uitgestort hadden en we gebeden hadden, of als ik een paar teksten opgezegd had, of die enkele keren dat ik een bijbel of een nieuw testament had, daaruit voorlas.

Zeker, zij zijn niet allen tot bekering gekomen, en bij sommigen die het toen wel beleden, heb ik later, toen ze vrij waren, een vraagteken moeten zetten.

Maar daarnaast heb ik overtuigende bewijzen van de werking van Gods Geest gezien. Een treffend voorbeeld daarvan wil ik noemen. Een heer van omstreeks 60 jaar, die later een zeer bekend journalist bleek te zijn, werd na een verblijf van een maand of zes zeer ernstig ziek bij ons binnengebracht. Hij had gehoopt binnenkort naar huis te gaan en dat had hem op de been gehouden. Nu dacht hij hier te moeten sterven. Hij vertelde mij dat hij Rooms opgevoed was, maar dat zijn vrouw en hij zich sinds hun jeugd nergens meer om bekommerd hadden. Nu luisterde hij aandachtig als ik over de Heer sprak of hem voorlas, en hij erkende dat een leven zonder de Heer een verloren leven was. Op een morgen vertelde hij zeer bewogen dat hij een brief van zijn vrouw gekregen had. Zonder dat deze iets van hem wist, schreef ze dat ze de Heer had leren kennen en drong er bij hem op aan zich tot God te wenden. Op kerstavond kreeg één van de bovengenoemde predikanten verlof van de barakleider een kerstverhaaltje te vertellen, mits het niet het kerstevangelie was. Hij heeft een kinderverhaal verteld waarin toch het evangelie gebracht werd. Na afloop hebben we met z'n beiden nog een lied gezongen. Allen luisterden aandachtig, velen met tranen in de ogen.

Deze weken in de ziekenbarak van het kamp Amersfoort behoren mee tot de gelukkigste tijden van mijn leven. Het bewustzijn van Gods gemeenschap en van het feit door Hem gebruikt te worden en tevens het zien van de kracht van Gods Woord gaven een blijdschap in het hart die door niet verstoord kan worden.

Vught

Op 13 januari 1943 werden we met 250 man uit Amersfoort naar Vught overgebracht. Op dat ogenblik wisten we niet waar we heengingen. Zoals altijd gingen in Amersfoort de

wildste geruchten, die varieerden tussen een ‘Vernichtungslager’¹ in Duitsland en een nieuw kamp in Nederland. Bij iedere uitlating en daad van de S.S. werd druk besproken of er een conclusie over de bestemming van het transport uit te trekken viel. We kregen een stuk brood voor onderweg mee. Ondanks de honger vonden we het erg dat het minstens twee keer zo groot was dan ons gewone dagelijkse rantsoen. Dat wees op een verre reis: dus buiten Nederland. Toen we in de trein zaten, lieten we angstig op de richting. Naar Utrecht, dus niet naar Duitsland. Een algemene opluchting. Zo kwamen we in Vught. Na een mars van een klein uur, waarbij we werden opgejaagd door de geweerkolven van de S.S., kwamen we in het kamp. Het was inderdaad een nieuw kamp en nog lang niet klaar. Wij waren de eerste Nederlandse gevangenen. De vorige dag waren er een twintig beroepsmisdadigers uit Duitse kampen aangekomen. Die hadden de speciale opdracht gekregen om de Nederlanders ‘orde’ te leren. Als ze het goed deden, zouden ze vrijgelaten worden. Ze hebben het bevel inderdaad goed opgevolgd, wat speciaal het eerste half jaar honderden gevangenen het leven gekost heeft. Bij ons begon het zo dat ze ons aan den lijve onderzochten en alles wat ze vonden, waardevol of waardeloos, afnamen, zelfs het etensgerei. Zo raakte ik een exemplaar van de Korte Verklaring over Leviticus, die ik in Amersfoort had gekregen en onder mijn kleren droeg, kwijt.

De omstandigheden in Vught waren in die eerste maanden veel slechter dan in Amersfoort. Niet alleen omdat het eten nog minder was. Daarbij kwam dat de Duitse voorlieden de gehele dag met knuppels probeerden een moordend werktempo te handhaven, vooral de eerste dagen. Het ergste was echter dat we ook ’s avonds en ’s nachts geen rust hadden. Het was onmogelijk om met een paar man ook maar een poosje apart te zitten en over geestelijke dingen te praten. De eerste dag ontmoette ik al een paar gelovige predikanten die onder mij sliepen. De tweede of derde dag trof ik broeder Gans Jr. uit Eindhoven. In het algemeen moest ons geestelijke contact zich echter beperken tot een enkel woord, een handdruk of een bemoedigend knikje. In een van de eerste weken was ik er bij dat een van deze predikanten een paar vuistslagen in het gezicht kreeg, omdat hij even met een SS’er gesproken had. Hij had deze SS’er het evangelie gebracht en een Duitse gevangene had dat gezien. Allen die geestelijke leiding konden geven, werden stelselmatig vervolgd. Zo kwam er een van de eerste dagen al een order dat predikanten en geestelijken alleen in de zwaarste buitencommando’s geplaatst mochten worden.

Maar ook in deze dagen konden we Gods hand zien. Enkele weken later kwam het bevel uit Berlijn dat zij helemaal geen werk mochten doen, tenzij ze het uit zichzelf deden.

Als we eenvoudig zijn, zien we Gods zorg voor de zijnen in duizend gevallen. Ook in Vught zagen we het in ontelbare dingen, ieder in zijn eigen leven. Maar ook in dingen die ons allemaal betroffen. Toen we er op 13 januari aankwamen, werden onze de twee dunne dekens die wij uit Amersfoort meegekregen hadden, afgenomen en moesten we zonder bedekking slapen. Op dat ogenblik lag er sneeuw en vroom het hard. Een week later kregen we er één terug. De meesten hadden geen overjas en geen onderkleren, of alleen vodden. Iedere dag hadden we drie appels, die samen gewoonlijk een paar uur duurden, en de meesten moesten verder de gehele dag in de buitenlucht werken. In de maanden, januari, februari en maart zijn wij echter maar twee of drie keer natgeregend. Het weer was vanaf de week dat we in Vught kwamen zo zacht en droog, dat het iedereen opviel.

¹ Vernietigingskamp

Ik sprak er eens over met een ongelovige arts, toen we naast elkaar op de appelplaats stonden, en zei dat we daarin toch Gods goede zorgen voor ons konden zien, omdat het toch eigenlijk onnatuurlijk was. 'Je kunt het haast niet anders noemen', antwoordde hij. Maar even later voegde hij eraan toe: 'Maar de twee vorige winters waren juist zo ontzettend streng en al zaten wij toen niet gevangen, er waren toch anderen'. Het ongelovige hart gebruikt juist de sterkste bewijzen van Gods goedheid en van Zijn verhooring van de gebeden van Zijn kinderen om zijn ongeloof te rechtvaardigen.

Vught

Hoeveel mannen en vrouwen, jongens en meisjes voelen opnieuw de wonde schrijnen, als hun gedachten zich bezighouden met die hel op de Brabantse heide. Het is echter niet onze bedoeling om dat leed te koesteren in ons hart, als we ons ertoe zetten om onze kampherinneringen vast te leggen. Immers, een Christen treurt niet om verloren gegaane verwachtingen. Het geloof overwint de wereld. Het overwint ook de droefheid van een verloren man, over een in slavernij omgekomen zoon, over onze onder Duitse laars vertrapte geliefden.

Wij willen u vertellen van onze kamptijd, omdat we die zagen als onze verlegenheid en Gods gelegenheid.

Langs de straten van Amersfoort gingen de honderden uitgehongerde slaven. Een stoet SS'ers omringde en begeleidde hen. Als vee werden ze voortgedreven. Daar viel een jongeman uitgeput ineens op het asfalt. We wilden ons over hem ontfermen, hem opnemen en desnoods met onze geringe krachten voortdragen. Een SS-man maakte er kort en goed een eind aan! "Los, los, dafür werden wir sorgen."

Opgepropt in de trein kwam daar het bevel van Etling: "Hinlegen." Ik verstond de man verkeerd. We konden immers niet gaan liggen. Dus hurkte ik ineens. "Deine Nummer, Mensch." Het was voor mij de eerste kennismaking met dit door duivelse machten bezeten individu. Mijn eerste strafmelding had ik te pakken.

Maar we hielden de moed erin. Was ons niet beloofd (door wie eigenlijk?) dat we naar een best kamp gingen. "Wat een kampje, wat een kampje", waren de woorden die we dagelijks tegen elkaar zeiden.

Er wachtte ons niets dan teleurstelling. Het zou erger worden dan wat we tot dusver hadden beleefd.

Zondag in Vught, de eerste zondag. Toen we vanaf het aanbreken van de dageraad onze moede lichamen voortsleepten naar de plaats, waar later de appels zouden worden afgenomen, zagen we daar een enorme stapel palen en ander houtwerk. Die reusachtige voorraad moesten wij versjouwen naar een houtopslagplaats die even buiten het kamp lag. We liepen maar. Heen en terug. Heen en terug. De zon kwam op. We sleepten palen. De zon zocht het zenit. We sjouwden nog voort! Harder werden we voortgedreven. Ondraaglijk werden de lasten. Oude mannen vielen erbij neer. Maar de controlerende SS'ers kenden geen genade. Voort, voort! Op de plaats waar een grote hond ons aan moest vuren, leek de tocht op een wilde vlucht. Dwars door een sloot heen. Weg, weg. Even verder zakte het tempo dan weer in tot een slakkengang. Onze magen vertelden ons dat het twaalf uur was geweest. De zon stond midden boven het gebouw van de Kommandantur. Dat betekende: het was inderdaad middag. Nu jeukten onze magen des te meer. Ik dacht aan de gelijkenis die de Here Jezus vertelde: de verloren zoon (die later juist de behouden zoon zou blijken) at

varkensvoer! Boeren die met ons gevangen zaten, zeiden tegen mij: “Kregen wij maar het voer dat ik thuis mijn varkens geef!”

Langzaamaan verminderde de voorraad hout! Doodmoe sjokten we verder. Ieder voelde zijn eigen last het zwaarst.

Protesteren tegen het onrecht was onmogelijk. Dat zou alleen maar groter onrecht oproepen. Enkel van de moedigsten en nobelsten onder ons hebben dat aan den lijve ondervonden.

Nee, die eerste zondag in Vught zullen we niet gauw vergeten. Die dag was een luguber teken van wat we nog hadden te doorstaan. Toen we eindelijk doodmoe, volledig uitgeput, naar onze barakken konden gaan, was de soep koud, en wij wisten voorgoed wat het betekende een gevangene te zijn in Vught.

In bed, op een harde strozak, dachten we aan de zondagen thuis. Wat waardeerden we nu wat we vroeger als vanzelfsprekend hadden aanvaard. Daar was de kerkgang. Het luisteren naar Gods Woord, het samen zingen van de Psalmen, God ter eer. Het samen bidden. Het bijbellezen thuis. Alles was ons afgenomen.

Niets kregen we ervoor in de plaats.

De Bijbel was hier een verboden boek. Gemeenschappelijk bidden was, naar onze mening althans, uitgesloten. Toch wisten we no, wat er in de Bijbel stond. Duidelijk, alsof we de Bijbel voor ons hadden, lazen we in de brief aan de Hebreëën: “De Here kastijdt de zoon, die Hij liefheeft. Alle kastijding schijnt op het ogenblik, dat ze toegediend wordt, geen zaak van vreugde maar van droefheid, maar daarna geeft ze een vreedzame vrucht der gerechtigheid.”

Maar ook: “Gij hebt ten bloede toe nog niet gestreden tegen de zonde.”

Zo ging deze zondag voorbij. Weer een dag voorbij. Voor velen zou de komende week de laatste van hun leven zijn. En ze wisten het niet ...

Het vervolg is in voorbereiding